

VINCZE TAMÁS

NÉMETH LÁSZLÓ *IRGALOM* CÍMŰ REGÉNYE MINT PEDAGÓGIATÖRTÉNETI FORRÁS

LÁSZLÓ NÉMETH'S NOVEL *IRGALOM* AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF PEDAGOGY

ÖSSZEFOGLALÓ

Németh László legutolsó regénye, az *Irgalom* 1965-ben jelent meg. A regény értelmezéstörténetében több pedagógiai vonatkozású olvasat aprólékos kibontásával is találkozhatunk, leginkább életműösszegző, élettanulság-továbbadó alkotásként vagy fejlődésregényként címkézik az irodalomtörténészek Németh Lászlónak ezt a kései művét. Már a legelső elemzők írásaiból kiderül, hogy sokan elsősorban autobiografikus regényt láttak az *Irgalomban*, ennek az olvasatnak a jogosságát maga Németh László is többször megerősítette a nyilatkozataiban, a levelezésében. Jelen tanulmányunkban a mű önéletrajzi regényként való értelmezésének tradíciójához kapcsolódva elsősorban a konkrét pedagógiatörténeti utalásokat tárjuk fel a műből. Kulcsregényként fogjuk fel tehát Némethnek ezt a nagyregényét, s ebben az értelmezési keretben próbálkozunk meg az egyes tanárfigurák modelljeinek a beazonosításával, valamint a két világháború közötti hazai középiskolai tanárság életmódjának és jövedelemkiegészítési lehetőségeinek az *Irgalom* utalásain, ábrázolásmódján alapuló bemutatásával. Tanulmányunk példát ad a szépirodalmi művek neveléstörténeti forrásként való felhasználására, ez a forrástípus éppen az elmúlt évtizedben nyert újra nagyobb népszerűséget a hazai pedagógiatörténeti kutatásokban, így munkánkkal az újra felfedezett irodalompedagógiai irány megerősítéséhez is hozzájárulhatunk.

Kulcsszavak: neveléstörténet, szépirodalom, 1920-as évek, a pedagógusszakma története

ABSTRACT

László Németh's last novel, "*Irgalom*" was published in 1965. In the history of the interpretation of the novel, we can find some meticulous explorations of pedagogy-focused readings. This late work of László Németh is mostly labelled by literary historians as a life-work summarising or life-lesson transmitting creation or as a bildungsroman. It becomes apparent from the writings of the first analysts that many mainly saw "*Irgalom*" as an autobiographical novel. The validity of this reading was confirmed multiple times by László Németh himself in his statements and correspondences. In the present study, building upon the tradition of interpreting the work as an autobiographical novel, we primarily explore the specific references to the history of pedagogy within the text. We see this novel of Németh as a key novel, and in this frame of analysis we attempt to identify the models of the various teacher characters and to present the lifestyle and extra income opportunities of Hungarian secondary school teachers between the two world wars based on references and portrayal of "*Irgalom*". Our study provides an example of utilizing works of literature as sources for educational history. This type of source has regained wider popularity in the last decade in Hungarian research on the history

of pedagogy, thus our work can also contribute to strengthening this rediscovered direction of literature pedagogy.

Keywords: history of education, literature, 1920s, secondary school history, history of the teaching profession

1. Bevezetés

Sok szálból, gazdag élményanyagból szőtt mű az *Irgalom*, ez a Németh László életművét megkoronázó, regénytípus-skatulyába nehezen beilleszthető nagyregény. Cs. Varga István kiválóan meglátta, hogy ez a jelentős alkotás egybeegyúrja „*a társadalmi, a történelmi és a lélektani regény vívmányait. A 20-as évek magyar paraszti, úri, kispolgári, középosztálybeli, értelmiségi rétegeinek művészi »regényenciklopédiája« az Irgalom*” (Cs. Varga, 1984: 420). Ez az enciklopédikus jelleg, a 20-as évek magyar társadalmának tablószerű ábrázolása kétségkívül hatalmas írói teljesítmény, de ennél jóval beszédesebb ez a regény, a nagy ívű társadalomrajz mellett eszmeregénynek, portrénak és fejlődésregénynek is tekinthető, sőt az utóbbi címkénél némileg tágabb keretet kijelölve pedagógiai regényként is felfoghatjuk, mivel többféle nevelési kérdés, aspektus megjelenítése mellett az író azt az alapproblémát boncolgatja, hogy az ember hogyan válik képessé önmaga meghaladására, emberi minősége megemelésére, s hogyan teszi ezáltal jobbbá, nemesebbé a környezetét, hogyan válik tehát a vele kapcsolatba került embertársai észrevétlen nevelőjévé.

Ha a regényt elsősorban kulcsregényként és történelmi regényként fogadjuk el, az oktatástörténész számára is értékes kincsesbányát jelenthet. A szereplők beazonosításával és a korabeli tanári társadalom problémáira vonatkozó utalások összegyűjtésével nemcsak egy fővárosi jó nevű iskola és egy foglalkozási réteg (a középiskolai tanárság) nehéz időszakáról kapunk árnyaltabb képet, hanem a korabeli magyar iskolarendszer több sebééről is.

2. Az elhivatott nevelő mintaképe: Kertész János figurája

A regény főszereplőjének, Kertész Ágnesnek az édesapja középiskolai tanár, ráadásul a saját köreiben ismert és kedvelt pedagógus, különböző szakmai egyesületek aktív tagja. Kertész János személyében édesapjának, a számára is példaképet jelentő, nemes lelkű, hivatásában teljes boldogságot megélt pedagógusnak állított emléket az író. Németh Józsefről nem az *Irgalomban* rajzolt először portrét Németh László. Az *Erzsébet-nap* című dráma idős tanárát, Jóska bácsit is róla mintázta. Elsősorban Jóska bácsi jelleme és viselkedése emlékeztet az idős Németh József alakjára, ahogy azt Tordáné Hajabács Ilona is megjegyezte: „*Az Erzsébet nap Jóska bácsija – Vargáné tanult testvére – a humánum, a tisztaság és tisztesség megtestesítője, aki az emberi indulatok*

elszabadulásakor is hisz a meggyőző szó, a nevelés emberjobbító erejében. A névválasztás sem véletlen: Németh József első színpadi megjelenítése a nyugdíjas történelemtanár, aki természetesen a szerző Kert-Magyarország eszméjének is közvetítője” (Tordáné, 1989: 1076).

A *Győzelem* című drámában a főhős, Sántha Endre idézi fel a rossz-topáni tiszteletessel folytatott beszélgetés során egy olyan tanár édesapa alakját, akit teljes egészében Németh József egyéniségének a mintájára formált az író. Sántha a következő portrét vázolja fel apjáról az említett beszélgetésben: „*Nekem már az apám is tanár volt. Azaz, ő igazán, mert engem csak az egyetem tett azzá. Mindig bámultam, hogy akkora tudással, olvasottsággal sosem támadt kedve könyvet írni, a halhatatlanságba kapaszkodni. Az óráira készült, többet, mint én az egyetemiekre: játék-délutánokat, tanulmányi kirándulásokat szervezett. Aki nyolc évet járt nála, minden pesti múzeumot, minden magyarországi várat ismert; Olaszországba, Konstantinápolyba is elvitte őket. Amíg élt, nem értettem, hogy lehet egy embernek mindenét így odaadni. Hogy még nevet, munkákat sem gyűjt az önzetlenségével. Ma már értem: ő lelkeket gyűjtött*” (Németh, 1964: 435). A *Szörnyeteg* című drámában Jancsó Adél, Sárkány professzor tanítványa és későbbi felesége olyan képet fest tanár édesapjáról, amelyből szintén Németh József arcéle villan elő. Németh László édesapjára emlékeztet néhány vonásában *Az utazás* című dráma főhőse, Karádi József tanár úr is. Karádi régi vágású és néha már a naivitás határát súroló becsületessége, puritánsága, a külsőségek iránti teljes indifferenciája, visszahúzódó, reflektorfényt nem kereső magatartása mind-mind Németh Józseftől kölcsönvett tulajdonság. A társadalmi haladást elősegítő kísérletek iránti érdeklődés, a régi munkásgimnáziumok eszméjének felújítását jelentő szabadegyetem formájú kezdeményezés pártolása ugyancsak a tanár apa szellemi portréját idézi fel. Németh László életművében a korai művektől az utolsó munkáig folyamatosan jelen volt az a törekvés, hogy az édesapja egyéniségét megörökítse, a hírnévre, ismertségre soha nem áhítozó Németh Józsefnek emléket állítson, s ennek a szándéknak talán a legkiérleltebb, leglátványosabb megvalósulása Kertész János figurájának a megalkotása.

Miért állítható az azóta felnőtt pedagógusgenerációk elé is példaképként Németh József? Bálint Ágnes, Németh László pszichobiográfusa így jellemezte Németh József tanári egyéniségét: „*Tudatosan alakította ki azt a tanári fellépést, amely egyrészt fegyelmet parancsoló és határozott volt, ugyanakkor szelíd is. Ma úgy mondanánk, hogy gyermekcentrikus felfogású volt. Saját korában talán kevés kollégája mondhatta el, hogy egyáltalán nem alkalmazott testi fenyítést, és lehetőleg barátságos hangot ütött meg tanítványaival*” (Bálint, 2014: 155). Ez a humánus tanári attitűd Németh József 1993-ban kiadott naplójának azokból a bejegyzéseiből is egyértelműen megállapítható, amelyekben pedagóguséletének, iskolai munkájának egy-egy eseményét örökíti

meg. Nem csupán az tűnik ki ezekből a feljegyzésekből, hogy a szerzőjük a szeretettel, lágy kézzel fegyelmező tanárok típusába tartozott, de az is, hogy fontosnak tartotta a diákok személyiségének megismerését, a tanítványok viselkedésének minősítése helyett a szabályszegő, rezisztens viselkedésmódok mozgatórugóit, okait próbálta felderíteni. Úgy gondolta, hogy a gyerekekbe vetett bizalomra épülő, megértő hozzáállás vezet igazán eredményre a pedagóguspályán. Ezt a meggyőződését igazolja 1901. január 28-i bejegyzésének a következő részlete is: „Az iskolában erős érvet dobtam oda a tanári kar szigorú tagjai közé. Egy jó vérű, kissé vásott fiú viselete jött szóba. Egyik is, másik is azt hangoztatja: ki kell csapni, jobban kell ügyelni rá, akkor nem tesz semmit. Rossz viselkedésének oka inkább a tanári szigor, talán méltatlanság, mely azután olyanformán ingerli, mint ahogy Tóth Béla írta meg a tanbetyárra vonatkozólag az »üsd vissza« elvet. [...] Majd a vita erősebbé tételével kimondtam, hogy a jó tanárnak szeretni kell összes tanítványait érdemeik foka szerint, de ki gyűlöli vagy nem szereti őket, az nem lehet igazi jó tanár. [...] Jólesett ez az álláspont azért, mert többen a fegyelmet – éppen a vitázók – zsarnoki eszközökkel tartják fenn; aki egyet szól, mozdul, lehordják, térdeltetik, intik stb. Ez aztán árt nekünk is, akik szeretettel fegyelmezzünk, mert nem tud a fiú oly bizalmas lenni hozzánk; esetleg látva humánus felfogásunkat, a mi óránkat használja fel, hogy elfojtott indulatait kissé engedje magukra” (Németh, 1993: 71).

A Németh József által képviselt emberséges, megértő tanári gondolkodásmód, amely a diákok helytelen viselkedésének az okait nem egyedül a gyerekekben keresi, az *Irgalom* lapjain is visszaköszön, Kertész János megnyilvánulásaiban. Nagyon jó példa erre a tanári hozzáállásra az a jelenet, amikor a fogságból való hazatérés után először keresi fel a civil életbe visszailleszkedő tanár – lánya kíséretében – a régi iskoláját, s az egyik tereméből szünetre kirohanó gyerekek legügyetlenebbike majdnem fellöki a volt hadifoglyot, aki még bizonytalanul áll a lábán, mivel nemrég gyógyult ki a skorbutból. Az író így ábrázolta a malőr következményeit és a hazatért tanár reakcióját: „A kilőtt test után kitódulók félrehúzódva, kárörvendő röhögéssel nézték hebegő társukat. A küszöbön megjelent a tanár, egy fiatalabb ember, aki Kertészt nem is ismerte, s egy pillantást vetett rájuk. – Így kell az osztályból kijönni? [...] Mint a vadak, igazolta a szemtanúk előtt az erélyét legalább. Persze megint a Beranek, mondta, a kilökött s megtámolyodott fiú karját jól megmarkolva. Az első találkozás a diáksággal, gondolta Ágnes. S minthogy az apja habozásában némi hajlamot érzett, hogy a fiatal tanárhoz odalépjen, s tisztázza, mindketten kicsodák, belekarolt s gyengéden a lépcső felé nyomta. – A kollégának nem volt egészen igaza, mondta Kertész, ahogy a lépcsőházban a szuszogón megállt. Nem: »Így kell az osztályból kijönni?« Hanem: Így kell kiengedni? S szelíd mulatsága, ki tudja miért, Ágnesre is átragadt” (Németh, 1984: 213).

3. A Toldy Ferenc Főreáliskola többi tanárának regénybeli felbukkanása

Kertész tanár úr megértő, szeretetteljes nevelői attitűdjének az ellenpontja a regényben Girsik Géza kíméletet nem ismerő, merev tanári magatartása. Girsik tanár úr azért is különleges a regény szereplőinek modelljei között, mert Németh nem elváltoztatott névvel, hanem a valós vezeték- és keresztnévvel szerepelteti az *Irgalomban*. Girsik Gézának különben megadatott, hogy olvashatta Németh regényét, ez kiderült abból a levélből, amelyet 1965-ben küldött az írónak, és a soraiból az érezhető, hogy egyáltalán nem neheztelt meg a nem éppen hízelgő ábrázolásért.¹ Az 1889-ben született, mennyiségtan–mérten szakos Girsik 1913-ban került a Toldy Ferenc Főreáliskolába. 1936-ban kapott címzetes igazgatói kinevezést, a 40-es évek elején szakfelügyelőként is működött mennyiségtanból. Horthy István, a kormányzó nagyobbik fia, két éven át volt az iskola nyilvános tanulója, ezalatt Girsik Géza volt a fiú osztályfőnöke és cserkészparancsnoka. Részben talán a Horthy családdal ápolt kapcsolata miatt döntött úgy 1945-ben az idősödő pedagógus, hogy elhagyja az országot. 1946-ban már Ausztriában tartózkodott, később Argentínában talált új hazára. Itt is hunyt el 1974-ben. A 2005-ben megjelent impozáns iskolatörténeti monográfiában a következő módon jellemezték Girsiket: „...*matematika és ábrázoló geometria tanár volt, aki ugyan nem tudta a tanulókkal megértetni, vizuálissá tenni a geometriát, viszont már helyettes tanár idejétől, 1913-tól kezdve szervezte a diákok evezését. Girsik egészen 1945-ig a Toldy Gimnázium tanára maradt, több ábrázoló geometria tankönyvet írt, emellett a Budai Katolikus Kör igazgatója is lett, de legnagyobb energiával a cserkész mozgalomban vett részt, az iskolai szervezésen túl az 1936. évi ostiai, és az 1938-i római magyar diáktábor parancsnoka is ő volt. Az iskola olasz kapcsolatainak fő ápolója volt, és rendszeresen ismertetett olasz könyveket, publikált is olaszul*” (Buzinkay, 2005: 125).

A regényben a Girsik Géza óráin uralkodó fegyelem egyben viszonyítási alapként szolgált, amikor a diákok viselkedéséről volt szó. Ágnes, aki joggal aggódott amiatt, hogy a fogságból hazatért édesapának lesz-e ereje a diákok fegyelmezéséhez, meg tudja-e teremteni az óráin a tanítás normális menetéhez szükséges rendet, meg is osztotta ezt a félelmét apja egyik fiatalabb kollégájával. Az ifjú tanár megnyugtatta Ágnest, hogy felesleges az aggodalma, idős kollégája óráin nincs rendbontás. Válaszát így fogalmazta meg: „*Nem, ettől nem kell féltenie. Voltam benn az egyik óráján. Nem mondom, többet mozognak, mint Girsik tanár úrnál. Egyszer-kétszer nekem is oda kellett néznem: épp az én osztályom volt. De különösebb baj nem volt*” (Németh, 1984: 348).

¹ Ez a levél szerepel a Németh László élete levelekben című, 2000-ben kiadott gyűjteményben, a II. kötetben, a 2596. sz. alatt.

Az *Irgalomban* egy megfáradt, igen idős, a diákok fegyelmezésére képtelen tanár is felbukkan: Csengeri tanár úrként említi őt az író. Ha a Csengerivel kapcsolatos regénybeli információkat összerakjuk, kiderül, hogy neki is volt élő modellje, méghozzá Cserey Adolf, Németh József tiszteletre méltó, hírneves kollégája, akinek a növényhatározóját országszerte használták a különböző középiskolákban. Nemcsak a vezetéknev hasonló hangzása lehet nyomra vezető a modell kilétének megállapításában, de a szak (természetrajz) egyezése és a magas életkor is elárulják, kiről mintázta Németh László ezt a szereplőt. A regénybeli Csengeri tanár úr nem tegeződött Kertész Jánossal, bár kollégák voltak, mert Kertész jóval fiatalabb volt nála. A valóságban Cserey Adolf 22 évvel volt idősebb Németh Józsefnél, aki így szinte a fia lehetett volna, ezért talán érthető, hogy nem kínálta meg a pertuval.

Cserey Adolf 1851-ben született Besztercebányán, polgári családban. Tizennyolc éves korában lépett be a ciszterci rendbe, s már rendtagként tanult a budapesti egyetem természetrajz–földrajz szakán. 1881-ben védte meg doktori értekezését, s később még vegytanból és gyorsírászatból is tanári vizsgát tett. 1884-ben kilépett a ciszterci rendből, utána egy ideig újságíróskodott, majd a selmecbányai evangélikus főgimnázium tanára lett. 1894-től a kassai, majd az egri állami főreáliskolánál működött, 1903-ban pedig a fővárosba költözött. Először a VII. kerületi, István úti főgimnáziumban tanított, majd 1911-től a Toldy Ferenc Főreáliskola tanára lett. Aktív pályája utolsó 10 évét ebben a nagy hírű budai középiskolában töltötte.

Nyugdíjba vonulásakor az iskola értesítőjében az alábbi szavakkal méltatták a munkásságát: „*Tanári működését az ifjúság iránti nagy szeretet hatotta át s ez lelkesítette 45 éven át tartó tanári működésében. Mint botanikus nagy súlyt helyezett arra, hogy a tanulóifjúság necsak elméletileg tanulja a természetrajzot, hanem hogy a természet növény- s állatvilágát jól megismerje. Növendékeit számos természetrajzi kirándulásra vitte, s ott a helyszínen magyarázta meg tanulóinak az egyes növényeket s állatokat. [...] Közetelemzéseket közölt a Földtani Közlönyben, gazdasági és természetrajzi közleményeket folyóiratokban s iskolai értesítőkből. Munkái: Kis növényhatározó, Rovarhatározó, Ásványhatározó, Növénytan mesterszótár stb. Főműve: Növényhatározó (1888. Selmecbánya 4. kiadás 1906.), mellyel általános hírnevet szerzett magának. [...] Egész életét a szerénység jellemzi s bár nagy szaktudását ismerték hosszú tevékeny pályafutása alatt, semmiféle kitüntetésben nem részesült. Kollégáival mindig a legteljesebb egyetértésben s szeretetben élt s azok megbecsülését mindenütt kiérdemelte*” (Girsik, 1922: 8–9).

Bár a kollégái valóban tisztelettel vették körül Cserey tanár urat, ugyanezt a megbecsülést a hetvenfelé járó, megtört, sokéves tanári munkában elkopott pedagógus a diákjaitól nem kapta meg. Az *Irgalom* lapjain Csengeriként említett Cserey tanár úr a regénybeli felbukkanásakor egyértelműen szánalmat

ébreszt az olvasóban. Azok között a tanárok között, akikkel a hazaérkezése utáni első iskolai látogatásakor Kertész tanár úr találkozik, ő is ott van. A volt hadifogoly és öreg kollégája találkozását így ábrázolja a regény: „– Na és az öreg Csengeri? Ő is meghalt, persze, mondta Kertész. – Nem, ő még küzd a diákokkal. Menj le a természetrajzi előadó elé, meghallhatod a bömbölését. – Nem kell lemenni, itt van, kiáltotta a szolgálatkész fiatalember. S csakugyan ő csoszogott be a félig lecsúszott nadrágjában megindultan s megindítón. – Keller mondja, hogy a kollega úr itt van. (Mint fiatalabb »kortársat« még mindig magázta). Hát ennek az öröme én is csak megmászom a lépcsőt. Egyre meredekebb, tette hozzá a sok éves tréfáját. Majd, hogy Kertész a régi, fiatalabb tanári tisztelettel megkérdezte, hogy van? – Egyedül, mondta és elsírta magát. – Bizony szegény Csengeri nénit is eltemettük, mondta Girsik a krétát evett farkas hangján” (Németh, 1984: 216). Nem véletlenül említették meg elsőként a kollégák Csengerivel kapcsolatban azt, hogy bömböl és küzd a diákokkal. Számára a tanítás valóban fárasztó küzdelmet jelentett már ezekben az években. Ebben a harcban ráadásul folyamatosan vesztesnek érezhette magát, nem sikerült a diákok figyelmét elnyernie. Ő volt a regényben a rendet fenntartani képtelen, elerőtlenedett tanár típusának a megtestesítője. Csengeri tanár úr (azaz Cserey Adolf) sorsában az volt a tragikus, hogy legendás híre és értékes tudományos munkássága ellenére a minimális tiszteletet sem kapta meg aktív pályája utolsó éveiben a tanítványoktól. Fontos jelenségre hívja fel Németh Csengeri tanár úr példáján keresztül a figyelmet: a tanári pályán nem védi meg az embert az addig kiküzdött hírnév, a régi dicsőség, minden egyes osztálynál a nulláról indul minden tanár, minden tanévben újra és újra meg kell harcolnia a tiszteletért, egyáltalán azért, hogy komolyan vegyék őt és tárgyát a diákok. Egyben arra is megtanítja az olvasót az öreg Csengeri példája, hogy milyen kegyetlen is a tanári pálya, mennyire elkopnak, felőrlődnek azok, akik már legalább harminc évet eltöltöttek rajta.

A harmadik toldys tanár, akinek az alakját Németh László megörökítette az *Irgalom* lapjain, Koczogh András volt. Ő Bodor András néven szerepel a regényben, mokány kis kálvinista tanárként festi le az író. Bodor külsejének leírásából és a körülményeivel kapcsolatos utalásokból (kései házasság, református nőegyletben megismert feleség stb.) egyértelműen rá lehet ismerni a modellre. Koczogh András újfehértói református kisbirtokos családban született 1876-ban, középiskolai tanulmányait Hajdúböszörményben, majd Késmárkon folytatta. Szíve hajlamát követve és református hitétől inspirálva választotta a tanári pályát, a budapesti bölcsészkar hallgatójaként az akkoriban még kevesek által választott magyar–történelem szakot végezte el. Tanári diplomáját és bölcsészdoktori címét 1902-ben szerezte meg. Pályáját a soproni Lähne-féle magánintézetben kezdte, majd a budapesti egyetem gyakorlógimnáziumában folytatta. 1906-ban került a Toldy Ferenc Főreáliskolába, ahol 35 éven át

tanított. Nyugalomba vonulásakor így jellemezte őt egyik fiatalabb kartársa, Földi Béla: „*A szelíd lelkiületű ember aranszájúságával munkálkodott az osztályteremben és megfogta tanári egyéniségével a hanyagnak induló fiúkat is. [...] Koczogh kartásunk az ember és a tanár számottevő volt az iskolán kívüli életben is. Nem maradt meg az íróasztal és a katedra szűkebb világában, hanem kint járt a felnőttek világában is és híven szolgált ott is a lélekformálást Isten országában. Az evangélium alázatos hirdetője volt vallása művelésében. [...] Szerette őt az Isten, mert míg túlárado szellemi kincsszerzéssel, tükörtisztta családi élettel áldotta meg, addig gondoskodott arról is, hogy el ne bízassa magát. Tarsolyába csak keveset engedett a világ anyagi javaiból, hogy el ne merülhessen a világ örömeibe az, akinek a lelkiek, a szellemiek terén szánt szerepet*” (Földi, 1942: 6–7).

Koczogh Andrásnak valóban meg kellett küzdeni a szegénységgel, az alacsony keresetből fakadó megélhetési problémákkal, amelyek megsokszorozódva jelentek meg a kései családalapítás után az életében. Nem véletlen, hogy ő is sürgette 1921-ben az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* hasábjain a tanárok fizetésének rendezését. Határozott, kemény tónusú cikkét az alábbi mondatokkal zárta: „*Mi valamennyien idealizmussal és lelkesedéssel eltelve léptünk a tanári pályára, de ha a társadalom jobb része és felsőbb hatóságunk sem becsül és értékel bennünket kellőképpen, lelkesedésünk lángja kialszik, idealizmusunk elfogy. Már pedig anyagilag tönkrement s lelkileg megroppant erővel ifjúságot nevelni igen nehéz*” (Koczogh, 1921: 57).

Németh László is az anyagi gondok tengerében fulladozó Koczogh András képét villantja fel az *Irgalom* lapjain. Amikor sok-sok év után újra üdvözlí Szibériából hazatért régi barátját, nagyon hamar előtör belőle a tanári életszínvonal méltatlansága miatt érzett keserűség. A regényíró így rajzolta meg ezt a találkozást: „– Szervusz, Jani, nyújtotta oda Bodor András, mintha csak tegnap találkoztak volna, a kezét; ahogy egy más iskolába helyezett s most látogatóba benézett kollégát köszönt az ember. Épp jókor jössz, tette hozzá ugyanaz a reflex. Csak amikor kezet ráztak, s a megöregedett arc középük tette az időt, akkor eszmélt föl, hogy itt most nagyobb gesztust kíván a barátság, s ölelte meg a barátját. S ameddig egymás karjából kifejtettek, egy picit már könnyezett is. – Olyan zaklatott az ember élete, magyarázta a föltámadt érzést, a pillanatnyi késést önmagának; – iskola, a beszerzés, a házitanítványok. Látod, most is föl vagyok pakolva, mutatott a borosüvegekre... Kertészben szöveget ütött, hogy barátja, akit ő negyven esztendő agglegényként hagyott itt, beszerzést emleget. – De csak nem nőültél meg, András? – Pont most, ugye, ha eddig elkerültem. Bár magára az asszonyra nem mondhatok semmit, a református nőegyletben ismertem meg... No, a fő, hogy hazakerültél végre, hagyta ott a témát, mely kényelmetlenül keverte a keserűséget s méltányosságot. [...] Nehéz volt, ugye?

jutott eszébe, amin a barátja átment. Bár majd meglátod, ez sem sokkal jobb, mint Szibéria” (Németh, 1984: 214–215).

Koczogh András élete végéig megőrizte szívében a Németh családot, még Németh László hatvankettedik születésnapjára is kedves köszöntő sorokat írt. Ebben a levelében egykori barátja, Németh József emlékének is tisztelettel adózott.² Az *Irgalom* megjelenését azonban ő már nem érte meg, mivel 1963. augusztus 30-án elhunyt.

4. A 20-as évekbeli tanári nyomor ábrázolása a regényben

Az előző részből már kitűnt, hogy az *Irgalom* című regény pontos láttelepet ad a hazai középiskolai tanárok 1920-as évekbeli anyagi helyzetéről, megélhetési nehézségeiről. Buzinkay Géza ezt írta a korabeli tanárok méltatlanul alacsony anyagi megbecsüléséről és ennek következményeiről: *„Ekkor, az 1920-as évek elején történt meg először, egyelőre átmenetileg, hogy az állam a megbecsült, ezért rendes fizetéssel ellátott tanárt az értelmiségi pályák peremére szorította, s ezzel értékelését leszállította, nélkülözhetőségének benyomását sugallta a társadalom számára”* (Buzinkay, 2005: 116). Lévy Ede az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1920. március 22-i rendkívüli közgyűlésén drámai szavakkal ecsetelte a tanárok életszínvonalának süllyedését, a középiskolai tanárság általános elszegényedését. Beszédében szépités nélkül, nem kevés indulattal vezette fel a szomorú témát: *„Hogyan tudjon igazi kultúr munkát végezni a nyomorgó tanár? Megfelelhet-e a tanárság nemzetépítő nagy hivatásának, ha a megélhetés súlyos gondjaival kell küzdenie? Nem kívánunk mi kiváltságokat egyenlő képesítésű tisztviselőtársainkkal szemben, de elvárjuk, hogy a magyar tanár megkapja mindazt, ami tisztességes megélhetéséhez s emellett kultúr igényeinek kielégítésére szükséges. [...] Nyomatékosan rá kell mutatnunk illetékes helyen arra, hogy a többi tisztviselői ágazattal együtt a magyar tanári rend anyagi és erkölcsi összeomlásának veszedelme küszöbön áll s ez a nemzetre nézve soha helyre nem hozható szerencsétlenséget jelent”* (Lévy, 1920: 4). Erről az áldatlan helyzetről, nehéz időszakról az író édesapja, Németh József tanár sem feledkezik meg az iskola fennállásának 75. évfordulóját köszöntő írásában. Nem hallgathatott a tanárság nyomoráról, emberfeletti küzdelmeiről a jubileumi cikkben sem, mivel több olyan egyesület aktív tagja, tisztségviselője volt, amelyek a tanárok érdekeit képviselték, körülményeik javításán munkálkodtak. Nem ünnepontó szándékkal emlékeztette a jubileum kapcsán tanártársait a következőkre: *„Igazgatónk maga az 1921/22. tanév első konferenciáján azzal kezdi: »szinte apostoli lélekre van szüksége a pedagógusnak, mikor az anyagi gondok majdnem agyonnyomják«. Hiszen akkor egy VI. fiz. osztályban levő tanár fizetése nem érte el – jegyzőkönyvünk megállapítása*

² Az említett levél a 2301. sorszám alatt szerepel Németh László élete levelekben című, 2000-ben kiadott gyűjtemény II. kötetében. A levelet Koczogh tanár úr 1963 tavaszán írta, néhány hónappal a halála előtt.

szerint – a létminimum felét. Ezért kénytelen a nagyobb családú Wágner Géza, a nagyvonalúan gondolkodó, merész Bürner Sándor idő előtt nyugalomba vonulni; ezért megy Miklósváry Endre Amerikába. Ezért dől ki idő előtt Hennyey Emil s küzd a betegséggel számos kartársunk. Ez nehezítette meg az igazgató újjáépítő munkáját, mert a tanári kar erőit a mellékfoglalkozások, a magántanítás kötötték le s a szegénység hatott nyomasztóan a tanulóifjuság nagy részére is” (Németh, 1930: 15).

A középiskolai tanárság nyomorúságos helyzete, normális középosztálybeli életszínvonal fenntartását nem biztosító, alamizsnaszerű fizetése valóban arra kényszerítette a tanári társadalom nagy részét, hogy mellékjövedelem-források után nézzen. Ilyen lehetőségeket találni tanárként már akkor sem volt egyszerű. A legkézenfekvőbb megoldást a Németh József ünnepi beszédében is említett magántanítás, instruktorkodás jelentette. A hazai pedagógiai folyóiratokban a magántanítás témája már az 1870-es, 80-as évektől kezdve jelen volt, ez is olyan jelenségnek számított, amely erősen megosztotta a pedagógustársadalmat. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is foglalkozott ezzel a kérdéssel, s 1874. szept. 28-án a minisztérium kiadott egy olyan rendeletet (25.931. sz. alatt), amelynek értelmében „*a tanár saját intézetbeli tanulónak magánoktatást nem adhat*” (idézi Kemény, 1894: 541). A rendelet a középiskolákra vonatkozott. A középiskolák tanárai olyan értelmezéssel alkalmazták ezt a rendeletet, hogy a tanár saját osztálybeli tanulónak nem adhat privát órát. Az 1897. dec. 17-én kiadott 55.512. sz. VKM-rendelet ugyanezt a tiltást a felső kereskedelmi és a felső népiskolákra, valamint a polgári iskolákra is kiterjesztette.

A regényben akkor kerül először szóba a magántanítványok vállalásának kérdése, amikor a hadifogságból hazatért tanárt a felesége szembesíti az itthoni tisztviselői nyomorral, a középosztály nagy részének elszegényedésével. Először a főszereplő, az egyetemista Ágnes ajánlja fel, hogy a család jövedelmének kiegészítéséül magánórákat fog adni. A kis család erről folytatott beszélgetését így ábrázolja az író: „*Meg diákot is vállalhatok, mondta Ágnes makacsul. A nyolcadikos osztályfőnökömmel többször találkozom a villamoson, ő ad nekem, akár kettőt is. – Hogyne, majd éppen te fogsz diákot tanítani, háborodott fel Kertészné, amikor így is éjszaka tanulsz. És miféle diákot kapnál te? A tanárok is összekapnak egy siber-gyereken: mert azok is mind instruktorkodásból élnek. – Hiszen diákot épp én is vállalhatnék, mondta bizonytalan reménykedéssel a fogoly. Az ő idejében az elképzelhetetlen volt, a maga iskolájából diákot vállalni... Azóta azonban változtak az erkölcsök... Ez a gondolat azonban Ágnest bokrosította meg... Nem volt elég, hogy Lackoviccsal köttették meg a nyakkendőjét, még instruktort is csinálnának belőle, mikor még azt is nehéz elképzelni, hogy így, ezzel a tétova fejjel, negyven-ötven gyengeségét leső diák fölé a katedrára lépjen*” (Németh, 1984: 125–126).

A magántanítás témája akkor került elő ismét a regényben, amikor a hazatért tanár először felkereste az iskoláját. Itt éppen Bodor András névnapi uzsonnájának a közepébe csöppent Kertész tanár úr, s miután a tantestület

tagjai kiörvendezték magukat a visszatérésén, hamar elkezdődtek a panaszáradatok, a sirámok. A tanári életszínvonal csökkenésének addig elképzelhetetlen mértéke a legelkeseredettebb hangokat, a leghevesebb indulatokat hozta elő az elit középiskola tanáraiból. A névnapját ünneplő tanár vitte a fő szöveget a panaszáriában. Itt már konkrét adatokat is kapunk a korabeli tanári nyomor mértékéről. „*Valaki kiszámította, hogy havi másfél dollárt kapunk az államtól, mondta Bodor. Kevesebbet, mint a legnyomorultabb jávai kuli. – Hogy nézzen a diák tisztelettel a tanárra, ha tudja, hogy az ő apja vesz s elad egy mázsa rizst, s azzal többet keres, mint én egész esztendőben? – Az én szegény feleségem is ezt írta már Csótra, jött elő Kertész is a magáéval. Hogy egy havi fizetésen egy nadrágot lehet venni. – Ha egy nadrágot lehetne, mondta Bodor Andris. »Valami mellékes után kell néznie magának is«, hallotta a sarokba húzódott Ágnes az egymásra tornyosodó panaszok közül az apja erőtlenebb hangját. – Csak egy a baj, Jani bátyám, amit Madách mondott, hogy kevés a főka, sok az eszkimó. – Na, én garantálom, hogy szerzek a Jani bácsinak főkát is, szállt a hangzavarba Girsik, aki egymás után vagy három kis stampedlit húzott le nagylelkűségében. S Ágneshez visszajőve neki is elmagyarázta: Most jön a második konferencia; majd én ráteszem egy-két siber gyerekre a prést. Lesz a papának tanítvány. – Csak nem tudom, bírja-e már, rebegte Ágnes mélységes székenben. – Nem kell abban megerőltetni magát, én napi két órában öt tanítványt intézek el*” (Németh, 1984: 217).

Az idézett beszélgetés rámutat egy fontos momentumra: Ágnes nem véletlenül szegyenkezett, ő is érezte, milyen megalázó módja egy tanár számára a keresetkiegészítésnek ez a formája. Sérült a tanárok önbecsülése, önérzete, mivel ez a mellékjövedelem-szerzési mód nyilvánvalóvá tette a szülők és a diákok előtt is a szegénységüket, a szánalmas életkörülményeiket. Kertész tanár úr azonban – akinek később az egyik fiatal kollégája segítségével valóban sikerült magántanítványhoz jutnia – ebből a méltatlan, méltóság-aláásó helyzetből is a lehető legjobbat hozta ki. Nemcsak a tanítványát, de annak szüleit is elbűvölte, a gyakran estébe nyúló délutáni órák után őket is tanította a velük megosztott történetei, élményei által. Ez az önzetlen adni akarás hatja át egyébként minden találkozását, kapcsolatát.

5. A Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Országos Egyesület

A regényben az író megemlíti egy fontos tanári kezdeményezést is, a Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Országos Egyesületet. Ennek az egyesületnek az egyik oszlopa Kertész tanár úr. Az egyesületben dolgozott együtt Kertész János Thein tatával, aki ennek a nemes kezdeményezésnek az elindítója és első elnöke volt. Németh László itt sem tért el a valóságtól, mindössze egyetlen betűvel, édesapja, Németh József ugyanis valóban egyik alapító tagja volt a Theisz Gyula vezetésével létrejött egyesületnek. Theisz Gyula alakját örököltette meg tehát Thein tata figurájában, aki nemcsak a tanári mozgalmakban

való tevékeny részvételével írta be nevét a hazai középiskola-történetbe, de kiváló nyelvkönyveivel is.

Az egyesület 1912-ben jött létre azzal a céllal, hogy a tagok özvegyeinek, árváinak, valamint a nyugdíj nélkül elbocsátott, keresetképtelen tagoknak segítyt adjon, némi támogatást biztosítson. Egy alulról induló kezdeményezésről volt szó, amelyet kivételesen a korabeli vallás- és közoktatásügyi miniszter is elismeréssel üdvözölt. Erről a következő újsághírből értesülhetünk: *„A tanárok özvegyeit és árváit segítő országos egyesület vezetősége küldöttségben tiszteltetett ma Zichy János gróf vallás- és közoktatásügyi miniszternél. A küldöttségben Szekeres Kálmán dr., Hintczner Béla igazgatók, Theisz Gyula, Németh József és Zimányi Dániel tanárok vettek részt. Szekeres Kálmán dr. hosszabb beszédben ismertette a tanárok özvegyeit és árváit segítő országos egyesület föladatát, a mely abban áll, hogy a nehéz viszonyok közt élő tanárok özvegyeit és árváit támogatásban részesítse. Alig néhány hónapja, hogy az egyesület megkezdte működését és máris 1300-ra emelkedett a tagok száma. Arra kéri a minisztert, hogy az ujonnan megalakult egyesületet is részesítse jóindulatában. Zichy János gróf meleg szavakkal köszönte meg a figyelmet és örömét fejezte ki azon, hogy ilyen irányú egyesület alakult. A maga hatáskörében a legnagyobb mértékben támogatni fogja az egyesületet és arra kéri a vezetőséget, hogy az egyesület érdekében, legyen akár anyagi, akár erkölcsi támogatás, mindig a legnagyobb bizalommal forduljon hozzá. A küldöttség ezután Balogh Jenő dr. államtitkárnál és Boncz Ödön miniszteri tanácsosnál is tiszteltetett, a kik szintén nagy örömmel vették tudomásul, hogy az egyesület megalakult és a legmesszebbmenő támogatásukat ígérték meg.”*³

Az egyesületnek hamarosan több vidéki fiókja is létrejött, ezekben élénk egyesületi élet folyt, jótékonyági hangversenyekkel, bálokkal, felolvasásokkal, melyek bevételeiből az egyesület hozzá tudott járulni a nélkülöző tanárözvegyek és tanárárvák helyzetének javításához. Természetesen ezek az alkalmi bevételek és a tagdíjak önmagukban igen hamar kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy minden rászoruló tanárcsaládot megfelelő anyagi segítségnyújtásban részesítsenek. Az első világháború befejeződése utáni időszak ellehetetlenítette az egyesület működését, a hadikölcsönbe és a világháború előtti értékpapírokba fektetett alaptőke elértéktelenedett. 1929-ben éledt újra a középiskolai tanárság fontos szociális küldetést betöltő, önszervező egyesülete.

Lengyel Miklós 1930-ban felhívta a figyelmet arra, hogy az egyes középiskoláktól is támogatást kellene kapnia az egyesületnek. A következőképpen indokolta meg ennek szükségességét: *„A mélypontról (12 pengős karácsonyi segély) a múlt évben eljutottunk a 20 pengős segítséghez. Az idén a 30 pengő már biztosítva van. A kiadott összeg természetesen csak egy részét emésztí fel a*

³ Küldöttség a kultuszminisztériumban. *Budapesti Hírlap*, 1912. évi 118. szám, 13.

bevételeknek, mert a tagdíjak és adományok egy részét tartalékolnunk kell. Az aktív tagok kedvezményezettjeiről nem szabad megfeledkeznünk, mikor az elhunyt kartársak kedvezményezettjei számára az évi segílyt megállapítjuk. Az a reményem, hogy évről-évre emelhetjük a karácsonyi támogatást. Nagyon szeretném, ha néhány év leforgása alatt 100 pengőre emelhetnénk. Ez már számottevő összeg, különösen özvegynek, vagy árvának a költségvetésében. Ezt természetesen tagdíjakból sohasem érhetjük el. Adományokra van szükség; nem a tanárok egyéni adományaira, hanem az iskolákéra. Ha az iskolai ünnepeknek csak egy jelentéktelen százalékát megkapja az egyesület és állandóan kapja, nagy eredményt érhetünk el. Néhány intézet már megértette és méltányolta az egyesület törekvéseit” (Lengyel, 1930: 111).

Az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyben többször jelent meg tudósítás az egyesület éves közgyűléséről. A közgyűléseken elhangzott beszámolók ismertetéséből kiderül, hogy az egyesület kevés külső támogatást kapott. Egy-két évben előfordult, hogy a Népjóléti Minisztérium kiutalt egy alacsonyabb összeget az egyesületnek, de ez nem volt rendszeres. Az iskolák és magánszemélyek részéről érkező támogatások is esetlegesek voltak, hiába kérte a vezetőség az intézeteket, hogy hívják fel az egyesület nemes céljaira, a tanár-özvegyek és -árvák helyzetének kilátástalanságára az érettségi találkozókra érkező volt diákok figyelmét. Az egyesület történetének legutolsó állomása az Országos Középiskolai Tanáregyesületbe való beolvadás volt 1943-ban. Mint az Országos Középiskolai Tanáregyesület Segítő Alapja folytatta működését a tanáregyesület megszűnéséig.

Az egyesület első elnökére, a német–francia szakos Theisz Gyulára így emlékezett 1939-ben Lengyel Miklós: „Egyik szerkesztője volt a Német könyvtár és a Francia könyvtár című sorozatnak. Nagy sikert ért el szótáraival és tankönyveivel is. Már irodalmi műveivel ismert nevet szerzett, amikor fejlett szociális érzéke arra készítette, hogy egyesületet alapítson a tanárság özvegyeinek és árváinak javára. Abban az időben még nem volt lakbérnyugdíj és szűkebben szabták meg az özvegyek és gyermekek számára kiutalt összeget is. Az a gondolat lebegett előtte, hogy erős nyugdíjpótló egyesületet alapít, amely gondoskodni tud a sors üldözötteiről. [...] A jelentékeny tőkével rendelkező egyesület a háborúval kapcsolatos gazdasági válságban elvérzett. A vagyon egy részét talán meg lehetett volna menteni, ha az alaptőkét hadikölcsön helyett házba vagy földbe fektetik be. Mint méltatlan utódja az egyesület vezetésében, ravalata előtt megköszöntem nemes magatartását. Az volt és ma is az a meggyőződésem, hogy mikor egy nemzet száz sebből vérzik, mikor legértékesebb kincsét, fiatal és javakorban levő fiaival százezreit áldozza a harctereken, nem lehet másra gondolni, mint a küzdők erősítésére” (Lengyel, 1939: 361).

A Theinként említett Theisz Gyula és családja akkor jelenik meg az *Irgalom* lapjain, amikor Kertész János házassága válságba kerül, s a sértett önérzetű

férj, aki szembesült azzal, hogy felesége megcsalta, másik társat próbál keresni magának. Thein tanár úr fia fiatalon elhunyt, az idős nyelvtanár özvegy menyével és két unokájával élt. Régi tanártársa megözvegyült menyét szemelte ki Kertész János feleségjelöltnek, benne látta az erényes tanárfeleség ideáljának megtestesülését. Németh László abban is hű maradt a valósághoz, hogy a Thein család házának színhelyéül a Rózsadombot jelölte meg a regényben, Theisz Gyula ugyanis valóban ott épített családi házat néhány más tanár kollégájához (Pórszász Józsefhez vagy a Karinthy által is megörökített Fröhlich Károlyhoz) hasonlóan. Az alábbi kontextusban kerül szóba Thein igazgató és a Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Egyesület a regényben Ágnes és az apja között: „– Ki az a régi tanártársa apukának, akihez most a Rózsadombra feljár? kérdezte Ágnes, amikor egy negyedóra múlva belékarolva a helyiérdekű felé mentek. – Elpletykázta a Frida néni? kérdezte Kertész, s az a huncut vonás jelent meg az orra alatt, amellyel a kicsalt kényes dolgokat mondta. – Thein igazgató, akivel a Tanárok özvegyeit és árváit csináltuk. – Hogyne, Thein, örült meg Ágnes a kislánykorából jövő névnek. Rajt volt a nyomtatott papíron, amit a háború alatt elhasználtam. Volt is egy kis lelkifurdalásom érte. – A tőkénkből is csak az lett, ami a papírból, legyintett az apja. – Volt egy fia is neki, ott tanított nálunk az Andrásyban, nagyon ideges ember volt, a B. osztályból néha kihallott a kétségbeesett kiabálása. Nem halt az meg? jutott Ágnes eszébe. – Dehogynem, mindjárt a háború elején tifusztól halt meg” (Németh, 1984: 514–515).

Ágnes apja kérésére el is látogatott a Thein családhoz, megismerkedett Thein igazgató menyével. Az agg pedagógus családját és lakhelyét így örököltette meg a regény: „A virányosi villák közt, melyeket a századfordulón építettek egyszerű bírák, polgári iskolai igazgatók, a legelhagyatottabban a szélütött barackfák közt ott élt a furcsa pár: az öreg Thein, nagy sűrű, fehér szemöldökű, még mindig mutatós teuton (a szakja is német volt), egy kicsit süket már s a picurka asszony, aki Ágnes tanárjához szabva, alig lehetett több harmincöt esztendősnél, s tán nem is a kortól, inkább az igénytelenségtől, örökös rebbenéstől, a hatalmi szó várásától zsugorodott így össze. A kertben, majd a szobaajtóban két kisfiú is feltűnt, az egyik már gimnazista, a másik, aki az apja halála után született, hétesztendő, de csak azért, hogy a szomszéd rétre a labdázáshoz engedélyt kérjenek” (Németh, 1984: 581). Ezzel a szívszorító képpel állított emléket Németh László Theisz Gyulának, a nem mindennapi szociális érzékenységgel megáldott tanárnak az *Irgalomban*.

6. A 21. századi olvasó találkozása a regénnyel

Domokos Mátyás találóan nevezi ezt a szintézisregényt Németh László Faustjának. Ahogy a Faustban is a legvégső és legsúlyosabb emberi kérdések, az

élet értelme körüli bizonytalanságok, kétségek kerülnek terítékre, úgy az *Irgalom* is a lehető legmélyebbre ás az emberi lét alapkérdéseinek rétegeiben. Az író az üdvözülve üdvözítő önmegvalósítás elvét fejti ki Kertész Ágnes törekény alakjába burkolva a regényben, azt a meggyőződését adja át olvasóinak, hogy az „*ember lényének és létének az erkölcsi felépítése pedig nem önmagáért történik, hanem »mások és a világ javára«*, ahhoz, hogy az ember üdvözülni tudjon, üdvözítenie kell” (Kocsis, 1981: 27). Németh László sok-sok tépelődés, elbizonytalanodás közepette, már nem teljesen egészségesen, a közelgő írói elnémulást sejtve írta ezt a regényét. Eszmekatedrálisára ezzel tette fel a kupolát, ez lett a „*nevelő-író utolsó üzenete az emberiséghez: Támadjatok fel erkölcsileg, és legyetek irgalommal egymás iránt!*” (Kocsis, 1981: 37).

Ez a fő elbeszélői szólam, ez az alapüzenet azonban minden korban más és más mellékszólamokkal gazdagodik. Imre László egyik tanulmányában abból az aspektusból vette nagyító alá Németh László utolsó regényét, hogy abból mit tanulhat, hogyan épülhet a 21. századi olvasó. A debreceni irodalomtörténész rámutatott arra, hogy az *Irgalom* folyton megújuló, minden olvasói generáció által tovább terebélyesedő üzenetrétegei közül éppen a Kertész János által képviselt attitűd és morál, a „megértés-filozófia” válhat a korunk olvasója számára értékes ajándékká, gyakorlatba átültethető tanulsággá, cselekvésekre váltható életelvvé. A korunkat megmérgező gyűlölködés, háborúskodás, az emberek sötét oldalára apelláló uszítások légkörében sokan már akár részvétlenné, rezignálttá, mások problémái iránt érzéketlenné is válnának, számukra tévedhetetlen iránytű, elaltatott lelkiismeretük, emberségük ébresztője lehet az *Irgalom* idősödő középiskolai tanára által felmutatott életrecept. Imre László ezt így fogalmazza meg: „*Az ember (az embertárs) iránti szolidaritás, megértő jóindulat általánosítható lényege Kertész tanár úr viselkedésében: más népek, más múltú és etnikai népcsoportok segítőkész megismerése, tehát a rokonszenv és az egyetemesség emelkedik megmentő erővé. [...] Nem az emberi gyarlóságokkal való megbékélés ez, inkább valami bölcs és jóindulatú tudomásul vétele az esendőségnek. Az irgalom helyett (a vele – persze – összefüggő) megértés válik a 21. századi olvasat meghatározó elemévé. [...] Tehát (olvashatja így is a 21. század) nem jók és rosszak különböztethetők meg környezetünkben (s a népek sorában – tehetjük hozzá), hanem az emberi esendőség egyetemlegességének érvényesülése láttán a jóindulat és az együttérzés lehet egyedül méltó és előremutató magatartás. [...] A minden apró reakcióra, lelki rezdülésre kiterjedő pszichologizmus már eleve olyan analízáló emberszemlélettel jár, ami a megértő, megbocsátó, elfogadó magatartást emberiségi szintre tághatja, kultúrák, vallások, népszokások »megférés«-ét jelentve. Mindez a sok száz éves ellentétek és gyilkos indulatok helyére léphetne a 21. században. Mindennek alapja és hitelessége a privát szférában, Kertész tanár úr magatartásában leli eredetét a regényben*” (Imre, 2021: 29–32).

A regénynek azonban a 21. századi pedagógusolvasók számára is bőven van üzenete. Kertész János példája ma is meggyőzi az olvasót arról, hogy a tanári pályára olyan emberek valók igazán, akiknek nem jelent nehézséget vagy áldozatot az örökös „adásra való beállítódás”. Bár a mai korban még kevésbé értik, mi a jó abban, ha valaki folyton a mások érdekeit a maga boldogsága, boldogulása elé helyezi, furcsállják, ha valaki háttérbe szorítja mások miatt a saját igényeit, Németh László értelmezésében az ideális tanár mégis ilyen: az önkifosztás áldott mámorában él. Ágnes így fogalmazza meg a regényben ennek a nemes emberi és tanári alapbeállítódásnak a lényegét: „...én már kislánykoromban is ezt szerettem apukában, akkor persze még nem tudtam, mi ez, hogy az egész élete az adásra volt beállítva, hogy a fiúk milyen tanulmányi kiránduláson szerezhetnének élményt, hogy milyen spanyol vagy francia tankönyvből leshetne el egy fogást, hogy a nálunk lakó kosztos gyerekeket a Komári nagysága meg ne buktassa, hogy Bözsike meg én egy kis levegőhöz jusunk. Sose az, hogy őneki mi járna, milyen élvezetektől ütik el, milyen hozzáférhetetlen szórakozások vannak a világban” (Németh, 1984: 609–610).

Manapság, amikor a régi, nagy műveltségű tanárokról olyan keveset beszélünk, amikor a tanári tudás fogalmának tartalma átalakulóban van, bátran ki kell mondani, hogy a tanárnak nem elég az alaptanterv szerint megállapított anyagot vagy pláne csak a tankönyvet tudnia. Kertész tanár urat a legnehezebb helyzetben is, amikor megrokkant egészséggel, leromlott fizikai állapotban áll vissza a katedrára többéves kihagyás után, hatalmas olvasottsága, rendkívüli lexikális tudása segíti abban, hogy a mindig rakoncátlankodásra kész fiúkat lekösse, elkápráztassa. Ki lehet jelenteni, hogy bármilyen kor diákjában leginkább a tanár széles körű, biztos alapokon nyugvó műveltsége kelt tiszteletet, és ez igaz a digitális kultúra korában is. A regényben felfestett oktatástörténeti háttér pedig vigaszt adhat korunk pedagógusainak: voltak már nagyon válságos korszakok a tanári szakma hazai történetében, élt már meg poklokat a magyar tanári társadalom, mégis sikerült túllendülnie, glóriával átlépnie ezeken a nehézségeken.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Bálint Ágnes (2014): Pszichobiográfia és irodalom. Kronosz Kiadó. Pécs. 192.
Buzinkay Géza (2005): Iskola a lovagvárban. A budai Toldy Ferenc Gimnázium 150 éve. Toldy Ferenc Gimnázium. Budapest. 235.
Cs. Varga István (1984): Az eszmekatedrális koronázó regénye: Irgalom. Literatura. 1984/4. szám. 417–429.
Földi Béla (1942): Dr. Koczogh András. In: Sándy Hugó (szerk.): A budapesti II. kerületi m. kir. állami Toldy Ferenc Gimnázium évkönyve az 1941/42. iskolai évről az iskola fennállásának 87-ik évében. [Toldy Ferenc Gimnázium.] Budapest. 6–7.

- Girsik Géza (1922): Dr. Cserey Adolf. In: Marczinkó Ferenc (szerk.): A budapesti II. kerületi m. kir. állami Toldy Ferenc Főreáliskola hatvanötödik értesítője az intézet fennállásának 67-ik évében. [Toldy Ferenc Főreáliskola.] Budapest. 8–9.
- Imre László (2021): Az Irgalom és a 21. század. Magyar Napló. 2021/4. szám. 27–34.
- Kemény Ferencz (1894): Tanár-szülők. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1893–94/9. szám. 537–545.
- Koczogh András (1921): Az igazság érdekében. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1921/5–6. szám. 54–57.
- Kocsis Rózsa (1981): Az Irgalom üzenete. Új Írás, 1981/12. szám. 27–37.
- Lengyel Miklós (1930): Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Egyesület. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1930–31/3. szám. 111.
- Lengyel Miklós (1939): †Theisz Gyula 1855–1939. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1938–39/9–10. szám. 360–361.
- Lévay Ede (1920): Elnöki megnyitó beszéd. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1920/1–7. szám. 1–5.
- Németh József (1930): 75 év. In: Marczinkó Ferenc (szerk.): A budapesti II. kerületi m. kir. állami Toldy Ferenc Reáliskola értesítője az 1929/30. iskolai évről. [Toldy Ferenc Reáliskola.] Budapest. 3–20.
- Németh József (1993): Napló [1898–1911]. Hét év [1914–1921]. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 357.
- Németh László (1984): Irgalom. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 615.
- Németh László (1964): Győzelem. In: Németh László: Társadalmi drámák. I. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 405–482.
- Tordáné Hajabács Ilona (1989): Pedagógushősök Németh László drámaiban. Pedagógiai Szemle. 1989/11. szám. 1073–1080. o

SZERZŐI ADATOK

Vincze Tamás PhD egyetemi docens
Nyíregyházi Egyetem
vincze.tamas@nye.hu